

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Харківський національний університет внутрішніх справ

Сумська філія

Кафедра гуманітарних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

**з навчальної дисципліни «Гендерна психологія»
вибіркових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти**

081 Право (право)

**№2 за темою №1 «ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ
ГЕНДЕРНОЇ ПСИХОЛОГІЇ. ГЕНДЕРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ»**

Суми 2024

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 14.08.2024 р. №8

СХВАЛЕНО

Вченою радою Сумської філії
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 08.07.2024 р. №8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та
соціально-економічних дисциплін
Протокол від 13.08.2024 р. №7

Розглянуто на засіданні кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії
Харківського національного університету внутрішніх справ
Протокол від 27.06.2024 р. №22

Розробник:

Професор кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії ХНУВС, канд. іст.
наук, ст. наук. співр. **Надія ДЕМИДЕНКО**

Рецензент:

Професор кафедри психології та педагогіки Харківського національного
університету внутрішніх справ, доктор психологічних наук, доцент **Наталія
МІЛОРАДОВА**

ТЕМА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ГЕНДЕРНОЇ ПСИХОЛОГІЇ. ГЕНДЕРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ

План лекції.

1. Поняття ідентичності. Процеси формування і зміни ідентичностей.
2. Рольова ідентичність та її види. Гендерна ідентичність.
3. Гендерна ідентичність як форма соціальної ідентичності: структура та етапи розвитку.

Рекомендована література

Основна

1. Левченко К. Б. Гендерне тяжіння. Харків, «ФОЛІО», 2019. 189 с.
URI: <https://folio.com.ua/books/Genderne-tyazhinnya>
2. Марценюк Т. Гендерна рівність і недискримінація: посібник для експертів і експерток аналітичних центрів. К., 2014. 65 с.
URI: https://www.naiu.kiev.ua/files/zakon_ukr/gender/Martsenyuk_Gender_and_no_n_discrimination_.pdf
3. Ткалич М. Гендерна психологія : навч. Посібник. Київ : Академвидав, 2016. 254 с. URI: <http://uaoppp.com.ua/read/59/>
4. Фулей Т.І. Гендерна рівність при здійсненні правосуддя. К.: ВАІТЕ, 2016. 180 с. URI: <https://www.osce.org/files/f/documents/a/5/249271.pdf>

Додаткова

1. Гендерна рівність на ринку праці: як досягти рівня країн ЄС (2019)
URI: <http://surl.li/ifuvi>
2. Гендерні аспекти оплати праці (2020) URI: <http://surl.li/ifuva>
3. Демиденко Н.М. Гендерний паритет на українських землях у XIV-XVII ст.: права жінки у шлюбі. *Вісник національного університету міністерства оборони України*. 2023. №4. С.66-71.
URI: <http://visnyk.nuou.org.ua/article/view/280098/276317>
4. Кікінежді О. М., Василькевич Я. З. Психологічна безпека особистості в контексті елітарно-освітньої парадигми. Психологічна безпека особистості у змінному світі: міжнародна колективна монографія / за заг. ред. І.В.Волженцевої. Переяслав-Хмельницький : Домбровська Я.М., 2019. С. 287-304. URI: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/13279>
5. Чепурко Г. Гендерна рівність у світі праці в Україні / Гульбаршин Чепурко; Міжнародне бюро праці, Група технічної підтримки з питань гідної праці та Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи. Київ : МБП, 2010.
URI: <http://surl.li/ifuuy>

Інформаційні та навчальні ресурси в Інтернеті:

1. Гендерна статистика України. Сучасний стан, проблеми, напрямки вдосконалення.
URI: <http://dhrp.org.ua/uk/publikatsii/124-henderna-statystyka-ukrainy-suchasnyi-stan-problemy-napriamky-vdoskonalennia>
2. Журнал «Спільне». Гендер і праця. URI: <http://surl.li/ifuvh>

3.Ідея та цінність гендерної рівності у політиці Європейського Союзу.
 URI:<http://povaha.org.ua/ideya-ta-tsinnist-hendernoji-rivnosti-u-politytsi-evropejskoho-soyuzu/>

Текст лекції.

1. Поняття ідентичності. Процеси формування і зміни ідентичностей

Ідентичність (від лат. *Identicus* — тотожність) — багатозначний життєвий і загальнонауковий термін, що виражає ідею тотожності, спадкоємності індивіда і його самосвідомості. У науках про людину поняття ідентичності має три головні модальності. Психофізична ідентичність означає єдність і спадкоємність фізіологічних і психічних процесів і властивостей організму, завдяки яким він відрізняє свої клітини від чужих, що наочно проявляється в імунології. Соціальна ідентичність це переживання і усвідомлення своєїприналежності до тих чи інших соціальних груп і спільнот. Ідентифікація з певними соціальними спільнотами перетворює людину з біологічної особини в соціального індивіда й особистість, дозволяє йому оцінювати свої соціальні зв'язки і приналежності в термінах «Ми» і «Вони». Особиста ідентичність чи самоідентичність (*Self-identity*) це єдність і спадкоємність життєдіяльності, цілей, мотивів і смисложиттєвих установок особистості, яка усвідомлює себе суб'єктом діяльності.

Це не якась особлива риса чи сукупність рис, якими володіє індивід, а його самість, відрефлексована в термінах власної біографії. Вона виявляється не стільки в поведінці суб'єкта і реакціях на нього інших людей, скільки в його здатності підтримувати і продовжувати якийсь наратив, історію власного «Я», що зберігає свою цілісність, незважаючи на зміну окремих її компонентів.

Ідентичності мають безліч проявів. Відповідно, виділяється і безліч різних підходів до їх визначення. У різних словниках налічується близько 40 різних визначень ідентичності. Можливо така ситуація пов'язана і з тим, що сам феномен ідентичності є досить динамічним. Процеси формування і зміни ідентичностей пов'язані з територією, екологією, психологією, культурою, економікою. Тож звідси і велика кількість відповідних трактувань.

Актуальним є питання: «Як співвідносяться ідентичності з соціальними змінами, у зв'язку з якими вони або зберігаються, або зникають?» Є вчені, які вважають, що характер певних ідентичностей тісно пов'язаний з менталитетом та культурою того чи іншого народу, його походженням та

історією. Тож ідентичності формуються і змінюються разом з народом. Такий підхід називається Примордіалістським (лат. *Primordialis* - початковий, природжений). Інший, конструктивістський, підхід виходить з «плинності» і «множинності» ідентичностей, можливості конструювати і міняти ідентичності так, як це необхідно тим чи іншим суб'єктам. Тобто кожна людина є повноцінним суб'єктом конструювання власних ідентичностей. Вона цілком здатна контролювати і регулювати процес власної ідентифікації. У соціальних та поведінкових науках ці процеси називаються виробленням політик ідентичності. Наприклад, якщо людина приходить до нового колективу,

припустимо шкільного, у якому є група яскравих лідерів, і у неї виникає бажання доєднатися

до цієї групи, то вона буде докладати зусиль, щоб продемонструвати певні риси, якості, атрибути та вподобання, які є спільними з представниками цієї групи. Це може бути спеціально підібраний аналогічний стиль одягу, або можна демонструвати аналогічні музикальні вподобання, або спеціально відвідувати ті самі місця, які відвідують представники тієї соціальної групи частиною якої ти хочеш стати. Все це і означає – розробляти політики ідентичності.

Кожна сучасна людина має не одну, а багато ідентичностей. Це пов'язано з множинністю наших соціальних ролей і статусів. Чим у більшу кількість соціальних груп ми включені, чим більшої кількості соціальних груп ми вважаємо себе повноцінним членом, тим більше у нас ідентичностей. Це може бути національна, етнічна, професійна, сімейна, гендерна та багато інших ідентичностей. Більш простими словами можна сказати, що ідентичність людини – це стан, коли є певний зразок у вигляді особистості, норми, прикладу, «значущого іншого», орієнтуючись на який, людина відчуває себе, так би мовити, на «своєму місці».

Такий стан не може бути абсолютно стійким і повним. Людина змінюється, змінюється її оточення, змінюється світ, а це означає, що сприйняття себе і світу теж змінюється. Ця проблема є особливо болючою для дітей і молодих людей. Змінюючись тілесно, духовно, соціально, вони відчувають «кризу ідентичності», тобто втрачають звичні і болісно шукають нові орієнтири, переходячи до дорослого періоду.

Відомий психолог Ерік Еріксон (1902-1994), який активно вивчав ідентичність, виділив такі її виміри: 1) оцінка людиною або соціальною групою своєї рівності (нерівності) з іншими людьми або групами; 2) оцінка людиною або групою того, як інші люди – «значущі інші» – сприймають його/її рівність (нерівність); 3) почуття збереження цілісності, «неразривності». Ці виміри відображають потреби людини у встановленні довіри і створення свого наративу, цілісної історії власного життя, яка включається в контекст наративу суспільства в цілому.

Люди втрачають свою ідентичність, коли позбавляються власного наративу, а з ним - імені, зв'язків, друзів, сім'ї, батьківщини. Це обігрується у відомому фільмі «Ідентифікація Борна», де герой не може відновити пам'ять про своє життя, так як вона «стерта» секретними службами. Подібне виникає і у цілої країни, коли якісь сили намагаються «стерти» історичну пам'ять народу.

На ідентичність сучасної людини дуже впливають ідеологи, політтехнологи, засоби масової інформації та комунікації. Чим довше людина прожила з колишньою ідентичністю, тим складніше їй приймати нову. Наприклад, іммігрантам нечасто вдається стати громадянами приймаючої держави, не відчуваючи психологічного дискомфорту. Найчастіше іммігрант знаходить «подвійну ідентичність»: в публічній сфері він поводить себе відповідно до відновленої ідентичності, а вдома - відповідно до, так би мовити,

природженої (розмовляє рідною мовою, виває традиційну їжу, дотримується традиційних обрядів).

2.Рольова ідентичність та її види. Гендерна ідентичність

Ідентичність - це одна з найістотніших характеристик людини, без якої вона не може існувати як свідомо автономна особистість. Психосоціальна ідентичність є запорукою психічного здоров'я особистості. Формування ідентичності починається з моменту відділення дитини від матері і продовжується все життя до самої смерті. Рольова ідентичність – це, відповідно, усвідомлення себе суб'єктом певних соціальних ролей

Американський соціолог Чед Гордон виділяє такі 5 видів рольової ідентичності: □ Етнічна, національна, релігійна ідентичності, тобто ідентифікація людини як члена певної етнічної, расової, релігійної, національної спільноти або мовної групи, субкультури тощо. Від наявності таких специфічних ідентичностей залежать цінності і стилі міжособистісної взаємодії людей. □ Ідентичності членства, що базуються на зв'язку між людиною й організаційним життям суспільства завдяки всім формам групового членства. Вони спираються як на формальний зміст, наприклад, "студент", "представник студентського самоврядування", "член правління" тощо, так і на неофіційні форми асоціацій – членство у специфічних субкультурах, гуртках, компаніях та подібних. □ Політична ідентичність здебільшого базується на таких характеристиках, як «ліберал», «консерватор», «радикал» та подібних, які впливають на більш пізню ідентифікацію себе у політичній системі держави. □ Професійна ідентичність, формується на основі ставлення людини до своєї роботи □ Сімейна ідентичність пов'язана з ототожненням і самовідношенням індивіда із певним сімейним статусом (дружина, батько, син, дочка, онука, брат, сестра та ін.) □ І звісно ж, гендерна ідентичність, в основі якої лежить статева ідентифікація людини як чоловіка або жінки, одна з найістотніших із усіх рольових ідентичностей.

Чарльз Гордон не даремно вважає статевою чи гендерну ідентичність однією з найістотніших з усіх рольових ідентичностей. На підтвердження цього можна навести приклад транссексуалізму, згідно якому статева ідентичність (тобто, психічна якість) вважається більш істотною характеристикою людини, ніж її біологічна стать. Особливості гендерної та статевої психології приваблювали багатьох дослідників, які вивчали особистість. Немає практично жодної з відомих теорій особистості, яка б не розглядала закономірності чоловічої й жіночої психології як характеристик сутності особистості.

В теорії Зігмунда Фрейда відмінності між чоловіками і жінками зумовлені відмінностями будови статевої сфери. В аналітичній психології Юнга жіночність і мужність розглядається як сукупність якостей, притаманних як чоловікам, так і жінкам, причому і ті, й інші мають як чоловічі, так і жіночі риси. Чоловічі риси в жінці Юнг назвав Анімусом, а жіночі риси в чоловікові - Анімою. Основою ідеєю аналітичної психології є ідея індивідуації, тобто розширення свідомої частини особистості і збільшення здатності до рефлексії своєї самості. Процес індивідуації обов'язково передбачає примирення людини зі своїми тіньовими сторонами, а також інтеграцію чоловіком зі своїм фемінним

елементом, а жінки відповідно з маскулінним. Ці процеси не такі вже й очевидні, адже чоловік ідентифікуючись зі своєю маскулінністю ховає свою фемінність, йому нелегко примиритися зі своєю Анімою. Так само жінці нелегко примиритися зі своїм Анімусом, вона витісняє природну маскулінність і не завжди перебуває в гармонії з нею.

Фемінність і маскулінність в структурі гендерної ідентичності вважаються істотними характеристиками особистості, що визначають її гендерні особливості та вважаються ознаками мужності чи жіночності. Розглянемо це детальніше. Маскулінність – це система властивостей особистості, що традиційно вважаються чоловічими. Вони передбачають відповідність власній статевій приналежності, прийняття статево-рольових стереотипів, дотримання чоловічих норм, вироблення типових для чоловічої статі форм поведінки, способів самореалізації. Маскулінність пов'язується з такими якостями, як незалежність, активність, допитливість, схильність до ризику, здатність до досягнень. Внутрішній світ чоловіка вважається більш упорядкованим і систематизованим, ніж світ жінки. Серед негативних рис маскулінності найчастіше вважається брутальність, авторитарність, агресивність, надмірний раціоналізм.

Фемінність – це властивість особистості, що передбачає відповідність жінки власній психологічній статі, дотримання жіночих статево-рольових норм, типової для жінки поведінки, цінностей, установок. Фемінність пов'язується з емоційністю, м'якістю, чуйністю, нормативністю, комунікативними навичками, сензитивністю, здатністю до емпатії. Фемінна жінка вважається більш реалістичною, практичною, уразливою, безпосередньою і пасивною, ніж жінка з не такою однозначно домінуючою жіночністю. Виражена фемінність передбачає переважання несвідомого рівня саморегуляції, схильність до інтуїтивного осягнення дійсності, чітку материнську орієнтацію. Згідно суспільних стереотипів, які значною мірою визначають особливості соціальної поведінки людини, для чоловіка нормативною і бажаною вважається виражена маскулінність.

Для сучасної європейської жінки, навпаки, надмірна фемінність не є в тій же мірі нормативною і бажаною, в якій маскулінність – для чоловіка. Маскулінність не обов'язково притаманна чоловікам так само, як фемінність – не є виключно жіночою характеристикою. Такі фемінні властивості, як щирість, емоційність, інтуїтивність, вітальність, у значній мірі властиві і чоловікам, набуваючи виразності у міру наближення до особистісної зрілості. З іншого боку, серед жінок нерідко зустрічаються такі маскулінні якості, як безкомпромісність, наполегливість, розвинута мотивація досягнення, ініціативність, високий інтелект і свобода від стереотипів. В житті сучасного суспільства зустрічається чимало фемінних чоловіків і маскулінних жінок.

Звичайно в даному контексті йдеться переважно не про фізичні властивості, а про психологічні характеристики. Тривалий час вважалося, що маскулінність та фемінність – це протилежні полюси однієї шкали, тобто висока маскулінність розглядається як низька фемінність (і навпаки). В сучасних психологічних концепціях статі і статевої поведінки ці

властивості розглядаються, як відносно незалежні один від одного конструкти. Тобто можливе одночасно високий розвиток обох характеристик, або одночасно низький рівень цих статево-рольових проявів.

Поєднання високого розвитку фемінності та маскулінності в одній людині (незалежно від її статі) отримало назву андрогінність. У психології особистості андрогінія розглядається як особистісна характеристика, не пов'язана з порушеннями статевого розвитку або статево-рольової орієнтації. Розвинута андрогінія в людини, незалежно від її статі, передбачає багатий арсенал і гнучкість її рольової поведінки, високі соціально-адаптивні здібності й інші важливі якості. Наприклад, помічено, що обдарованим людям часто властива висока андрогінія.

Поняття андрогінії ввів в психологічну термінологію вже згадуваний Карл Юнг, пояснюючи. Американський психолог Сандра Бем створила психологічну методику вимірювання маскулінності і фемінності "Статево-рольовий опис" (the Bem Sex- Role Inventory), згідно з якою можна діагностувати чотири типи людей незалежно від їхньої фізіологічної статі: □ маскулінні (з вираженими чоловічими якостями); □ фемінні (з вираженими жіночими якостями); □ андрогінні; □ невизначені (без виражених якостей маскулінності і фемінності).

Як ми вже зауважили в рамках попередньої лекції, у психології, як і в інших соціальних та поведінкових науках, розрізняють два поняття: стать і гендер. Термін "стать" використовується для опису біологічних відмінностей: анатомо-фізіологічних особливостей людей, на основі яких людина визначається як чоловік чи жінка. Поняття "гендер" (гендерні особливості, гендерна ідентичність) використовується при описі соціального статусу і соціально-психологічних характеристик особистості, які пов'язані зі статтю і сексуальністю, але виникають у взаємодії з іншими людьми.

3. Гендерна ідентичність як форма соціальної ідентичності: структура та етапи розвитку

Гендер – одна з базових характеристик особистості, що обумовлює психологічний і соціальний розвиток людини. Багатокомпонентна структура гендера визначається чотирма групами характеристик: біологічна стать, гендерні стереотипи, гендерні норми і гендерна ідентичність. Гендерна ідентичність особистості розглядається не тільки як різновид рольової ідентичності, а й як форма соціальної ідентичності. Соціальна ідентичність є результатом процесу соціальної ідентифікації, тобто процесом самовизначення себе через усвідомлення і переживання власної належності до певної соціальної групи або груп.

Гендерна ідентичність як складова самосвідомості описує переживання людиною себе як представника певної статі і часто визначається саме через категорії "маскулінність" (мужність) і "фемінність" (жіночність). Гендерна ідентичність є однією з базових характеристик особистості і продуктом соціального конструювання. Вона формується в ході соціалізації в результаті інтеріоризації чоловічих або жіночих рис, в процесі взаємодії "Я" з Іншими. Гендерна соціалізація починається з самого народження в ході

цілеспрямованого виховання дитини відповідно до прийнятих в даному суспільстві уявлень про "чоловічі" і "жіночі" зразки поведінки.

Саме на підставі існуючих в суспільстві еталонів формуються уявлення дитини про власну гендерну ідентичність, освоюються гендерні ролі і зразки поведінки, формується самооцінка. Хоча становлення гендерної ідентичності починається вже в ранньому віці, саме підлітковий і юнацький вік є сензитивними для її остаточного формування. Гендерна ідентичність дорослої людини являє собою складно структуроване утворення, що включає, крім усвідомлення власної статевої приналежності, сексуальну орієнтацію, "сексуальні сценарії", гендерні стереотипи і гендерні переваги. У структурі гендерної ідентичності можна виділити наступні компоненти: □ когнітивний, або пізнавальний, компонент, який проявляється в усвідомленні приналежності до певної статі та описі себе з використанням категорій мужності / жіночності; □ афективний (або оціночний), компонент як оцінка психологічних рис і особливостей рольової поведінки на основі їх співвіднесення з еталонними моделями маскулінності / фемінінності; □ конативний, або поведінковий, компонент як презентація самого себе як представника конкретної гендерної групи.

Розвиток гендерної ідентичності в підлітковому і юнацькому віці має виражену диференціацію фемінінних і маскулінних якостей в уявленнях про себе і про інших людей. На певному етапі часто спостерігається підкреслення

стереотипно "чоловічих" і "жіночих" якостей в собі й оточуючих відповідно до статевої приналежності людини: хлопчики повинні проявляти чоловічі якості, дівчата - жіночі. Відзначимо, що контрастність вираженості (диференціації) фемінінних і маскулінних якостей більш характерна при оцінці себе, ніж при оцінці однолітків або дорослих.

Можна виділити три етапи розвитку гендерної ідентичності в підлітковому віці: 1) недиференційованість фемінінних і маскулінних ознак в образі "Я"; 2) гіпердиференціація фемінінних і маскулінних ознак; 3) інтеграція фемінінних і маскулінних ознак в образі "Я". Одночасно можна говорити про те, що сучасні дослідження показують вираженість андрогінного типу гендерної ідентичності, характерну як для хлопчиків, так і для дівчат. Спостерігається змішаність в вираженості чоловічих і жіночих якостей у підлітків. Виразні форми "гендерного протесту" частіше зустрічається у дівчат, які прагнуть до прояву, іноді навіть гіпертрофованого, маскулінності в своїй поведінці, зовнішності.

Надалі відбувається закріплення прийнятих моделей "чоловічого" і "жіночого" стилю поведінки, на підставі яких формуються нові відносини з однолітками - представниками протилежної статі.